

RÁCZ JÓZSEF

A TUDATFOLYAM ÁRAMLATAI ÉS A TESTIESÜLT KOGNÍCIÓK

A káosz-narratívából hiányzik a narratív rend, a narratív kauzalitás, nincs múlt és jövő. Nincs nyoma fejlődésnek, gyógyulásnak, helyreállításnak. Aki káoszban van, még káosz-narratívát sem tud elmondani.

A dialogikus én

■ A testiesült kogníciók megismeréséhez első lépésben William Jamesnek a tudatfolyam elemzésével kapcsolatos munkásságához érdemes fordulni.¹ Az én pszichológiai megértéséhez nagyban hozzájárult az énen (selfen) belül feltételezett I (a self mint alany, a self mint megismerő) és Me (a self mint tárgy, a self mint megismert) megkülönböztetése. Hubert M. Hermans holland kutató éppen ezért fordult Jameshez, hiszen az ő kettős selfképe jó kiindulás a centrális és egyenmű self ellenpontozására.² James az I tulajdonságaihoz sorolta a kontinuitást (azaz a személyes identitásnak azt a részét, ami által ugyanannak érezzük magunkat az idő múltával is), a másoktól való megkülönböztetést, valamint azt a folyamatos munkát, amivel a self elfogad vagy elvet egyes gondolatokat, és így a tapasztalat aktív feldolgozását végzi. Jamesnél a Me olyan empirikus elemekből áll, amelyek hozzá tartoznak. Folyamatos az átmenet a Me és a mine (enyém) között: a hozzá tartozó dolgok lehetnek személyek vagy akár tárgyak is. A jamesi self így kiterjed a környezetre is. Hermans számára valójában ez a környezetre történő kiterjedés, pontosabban a környezet mint a self része jelenti azt az ugrópontot, ahonnan elméletét indítja, belevetve magát az ének tengerébe.

Hermans a self-környezet viszony megfogalmazásánál utal a karteziánus énrre, ahol nemcsak az én és a test, de az én és a környezet (külvilág) is szétválik. Hermans számára az utóbbi elkülönülés cáfolata a fontosabb. Tehát a környezetünk

karakterei a selfhez, a Me-hez tartoznak. Innen már csak egy lépés Bahtyin polifonikus regényelmélete: Dosztojevszkij műveiben nem a szerző szólal meg, hanem számos szerző vagy gondolkodó (karakter).³ Dosztojevszkij egyéni tudata a tudatok és a világok pluralitását szervezi regényé. Ebben a regényben az egyes szereplők beszélgetnek, vitatkoznak egymással vagy éppen saját magukkal. Nem pusztán arról van szó, hogy Dosztojevszkij szereplőket teremt, hanem arról, hogy ezek önálló, saját életet élnek, mindegyiknek saját szólama van, amivel a szereplők közötti – vagy belüli – dialógusok lehetővé válnak. Bahtyin polifonikus narratívája sajátos térbeli elrendeződést mutat: „Az a konok törekvés, hogy úgy nézzen mindent, mint ami egyszerre létezik, úgy fogjon föl és láttasson mindent mint egymás mellett, egy időben létezőt, tehát mintha nem is időben, hanem csak térben létezne, nála [Dosztojevszkijnél] oda vezetett, hogy még az egyes ember belső ellentmondásait és belső fejlődési szakaszait is *térbelivé* [kiemelés tőlem – R. J.] dramatizálja, mintegy rákényszeríti hőseit, hogy hol önnön hasonmásukkal, hol az ördöggel, hol saját alteregójukkal, hol karikatúrájukkal szálljanak vitába...”⁴

A következőkben S. Horváth Géza elemzése segítségével mutatjuk be Bahtyin dialogikusságfoglalmát.

„A polifonikus regény alapegysége ugyanis nem a fizikai hang, hanem az (*ambivalens*) *értelemmel átitatott szólam*, nem a mondat, hanem a *megnyilatkozás*, nem az egyetlen tudatba zárt eszme-ideológéma, hanem a *két tudat határán élő* »eszmeesemény«, s végül nem a maga monologikus életvilágába zárt hős, hanem a *dialogikus érintkezésben részt vevő ember*.”⁵

„Amikor a szerző megformálja az alakot, valójában azt a nyelvet ábrázolja, amelyen a hős a világot elgondolja, tudatosítja önmaga számára, s egyúttal azt a világszemléletet, értékkontextust és látókört, amely e nyelvben (a beszélő szubjektum intonációjában, beszédmanírjaiban) kifejezésre jut. Ezt a nyelvben megmutatózó álláspontot nevezi Bahtyin *szólamnak*, illetve – Humboldt nyomán – az alaki nyelv *belső formájának* vagy *képének*. A szólam azonban mindig belülről polemizált, amennyiben a szerzői nyelv *idegen elemet* csempész az egyedüli megnyilatkozásba, *kétértelművé és ellentmondásossá téve a beszéd-szándékot*, s éppen ezáltal ábrázolja, objektiválja azt. A prózai szó ilyenkor kétféle irányultságúvá válik: egyszerre irányul *a beszéd tárgyára*, mint a többi hétköznapi szó (a szó intenciója), és *a másik szóra*, az idegen beszédre (az ábrázoló szó intenciója).”⁶

„A legfontosabb *esemény* itt az egyenrangú tudatok *dialogikus érintkezése*. Az *én-te* kölcsönössége a *személyesség* közös aktusává válik: a *te* a még kifejtetlen értelem képviselője, az *én* másként-létének, az *énben* rejlő kifejtetlen értelemnek a képviselője; benne egy másik létmódus, a *létben részesülő alanyiség* lehetősége mutatkozik meg az *én* számára. Innen ered Bahtyin pátosza a dialógust illetően: »Lenni annyi, mint dialogikusan érintkezni. Amikor a dialógus véget ér, minden véget ér. [...] Két szólam az élet minimuma, a létezés minimuma.«”⁷

„Az ember nem fejlődik az időben, hanem a jelenben él: Dosztojevszkij igyekszik kiiktatni az időt, s »még az egyes ember belső ellentmondásait és belső fejlődési szakaszait is térbelivé dramatizálja.«”⁸

„Az *idő térbeliesítése*: ez a polifonikus regény elbeszélő modelljének egyedi sajátossága.”⁹

„A kétszólamú szó (»kibúvót rejtő szó«, »másikra tekintő szó« stb.) olyan önértelmező, perszonális alakzattá válik a polifonikus regényben, amely a saját nyelvéhez úton levő személyre utal. A hős *ontológiai státust* vált: miközben szemlélt, megalkotott helyett az alkotó, *önszemlélettel bíró* státusába kerül, a *kreatív, formaalkotó aktivitás részesévé* válik.”¹⁰

James tudatfolyama számára még fontos volt, hogy a különböző Me-ket az I megszervezze, noha James maga is említést tesz az egymással rivalizáló énekről. Bahtyinnál a hangsúly egyértelműen a többszólamúságon és a dialogikusságon van. Hermans és munkatársai a relatív autonómiával rendelkező I-pozíciók dinamikus többszöröződését emelik ki, ami továbbvezet a selfpluralisztikus elméletükhöz. A pozíciónak ebben a felfogásban kitüntetett jelentősége van, méghozzá alapvetően két okból.

A pozicionálással Hermans felhasználja Bahtyin „térbeliesítési” meglátását, azaz a narratívák térbeli elhelyezkedését és egymásra helyezését, specializációját, Bahtyin kifejezésével juxtapozícióját. A térbeliségnek a különböző I-pozíciók leírásakor látjuk hasznát.

A pozicionálás egyben a testiesültség (embodied) kritériumának is megfelel, hiszen a térbeli pozíció az emberi téri viszonyokat követi (elsősorban a vertikális dimenzióban: a fent általában a jóval, a lent általában a rosszal van összekötve). Itt Hermans a kognitív metaforaelméletekre hivatkozik: az imaginációban metaforikusan megjelenő „szólamok” vagy „hangok” térbeli elhelyezkedése a testhez képest meghatározott irányokból eredeztethető. Erre a kérdésre még visszatérünk.

Végeredményképpen Hermans eljut oda, hogy a *másik* személy a többszólamú selfben elfoglal egy pozíciót, míg a *self* a másik emberben foglalhat el egy pozíciót. A képzeletben az egyén viselkedhet úgy, mintha a másik személy lenne, és a másik személy viselkedhet úgy, mintha a self lenne. Az I tehát az imaginárius térben (amely a fizikai tér leképeződése) különböző pozíciók között mozoghat, és így létrehozhatja az éntagadások, az énellentmondások és az érintegrálások dinamikus tereit. Ezt az imaginárius teret felfoghatjuk úgy, hogy a belső pozíciók részei a selfnek, míg a külső pozíciókban olyan dolgok vannak, amelyek a személy „látókörébe” kerülnek, és valamilyen szempontból fontosak a számára.

Hermans példái: I mint apa – a gyerekem, I mint ambiciózus dolgozó – kollégák, I mint az élet élvezője – barátok. A pozíciók mindig valamilyen relációt is jelentenek. A példasorból az is látszik, hogy a pozíciók lehetnek internális-externálisak (pl. I mint apa – a gyerekem), internálisak (pl. I mint apa ellentmondok magamnak – I mint ambiciózus dolgozónak) és externálisak (a gyermekem és a barátom jóban vannak egymással). Sok olyan pozíció képzelhető el, melyek az én szubjektív horizontján kívül helyezkednek el, vagy éppen az én nincs tudatában létezésüknek, míg egy pillanatban ez meg nem történik. Ugyanakkor egyes pozíciók, pl. a gyermekkorhoz köthető pozíciók az életkor előrehaladtával el is tűnhetnek a selfből. Hermans szükségesnek véli kiemelni, hogy az inter- és az intrapszichológiai folyamatok közül, bár egyformán dialogikusak, és egymással összefonódnak, az egyik a „valóságban”, a másik a „képzeletben” foglal helyet.

Az I selfrészek pozicionálását Hermans kiegészíti egy értékelési aktussal. Ismét Hermans példája: az egyik kliense, Paul álmában pap volt, aki egy gyilkost üldözött. Három pozíciót látunk itt: Pault, az üldözött és a gyilkost. A gyilkos extrém agresszív értékelést kapott Paultól, míg saját magát önkritikusan értékelte. Amikor a pszichoterápia során Paul magáról beszélt, az I kifejezést használta: ez volt az énelbeszélésének a középponti szereplője. Az álmában megjelenő üldöző (a „jófiú”) közelebbi pozícióban volt ehhez az I-hoz képest, mint a gyilkos (a „rosszfiú”). Végül Paul el tudta fogadni, hogy mindkét álombeli szereplő valamiképpen ő maga, vala-

hogy mindkét szereplő része önmagának, ami nem jelentette azt, hogy a „gyilkossal” azonosult volna, vagy beemelte volna teljes mértékben a selfjébe. Paul I-pozíciója és a gyilkos pozíciója között viszonylag éles határ húzódott. A pszichoterápia feladata lehet, hogy ezeket a határokat átjárhatóvá tegye, abban az értelemben, hogy a kliens az elnyomott, lehasított énrészeit is integrálni tudja. Paul esetében is a középponti helyet elfoglaló, az énelbeszélést szervező I-nak, de ugyanígy a gyilkosnak is van egy elbeszélhető története, amely a többszólamú self egyik szólama lehet.

Ahogy az előző példákön láttuk, az I-pozíciók nemcsak a self belső tartományához tartoznak. A másik is elfoglalhat egy I-pozíciót. (Hermans ismét idézi Bahtyint, aki szerint a regény hőse nem egyszerűen egy „ő”, de nem is az „én”, azaz a szerző, hanem leginkább egy „te” helyzetben értékelt másik I.) Tehát a „másik” nem egyszerűen a Me-hez tartozó rész (ahogy James elgondolta), hanem az I-nak is része. A „másik” az I-on belül levő kiterjesztett I. Ez az I-on belüli „másik” saját történettel bír, saját – relatív – autonómiával és létezéssel. A „másik” nem pusztán a megismert (ahogy James jellemzi a Me-t), hanem egy olyan valami, amit csak dialogikusan közelíthet meg. A „Ki vagyok én?” kérdését Hermans ekképpen alakítja át: „Ki vagyok én a másikhöz való viszonyomban?”

Selfpluralisztikus elméletek

■ Itt most elbúcsúzzunk Hermanstól és munkatársaitól, és Mick Cooper gondolatait követjük.¹¹ A jelen dolgozat tárgyát képező selfpluralisztikus elméleteket Cooper következtetései mentén igyekszünk rekonstruálni. Cooper a pszichológiai jóllét (well-being) és a distressz állapotait vizsgálta a különböző I-pozíciók kölcsönhatásában. Azt tapasztalta, hogy a jóllét az I-pozíciók közötti tiszta, nyílt, folyamatos kommunikációban jelenik meg, míg a distressz az I-pozíciók közötti kommunikációs zavarokban, egyes I-pozíciók tagadásában, elnyomásában ragadható meg. A következőkben az I-pozíciók közötti kommunikációs formákat tekintjük át a szerző gondolatmenetét követve. Mint ahogy a korábbiakban is láttuk, az intrapszichés folyamatokat könnyebb az interperszonális dinamikán keresztül vizsgálni. Így tett Cooper is, aki Buber Én-Te (I-Thou) dialogikus kapcsolatra vonatkozó nézeteit vetítette az intrapszichés térbe.

Buber alapvetése – témánk szempontjából – az Én-Te és az Én-Ő (I-It) kapcsolatok közötti különbségtétel.¹² Utóbbi esetén a másik személy megtapasztalt, míg az előbbi esetben valamilyen viszony alakul ki vele. A másik személy nem a tapasztalat tárgya, hanem a kapcsolatban levésem elválaszthatatlan része. Nem találkozom (encounter) a másikkal, hanem minden cél és igény nélkül viszonyulok hozzá. Az I-It kapcsolatban a másik tárgyiasul, objektiválódik, ő-vé (it-té) válik (it-ification), csak fragmentumokban válik észlelhetővé az I számára, és az I fel is bontja összetevőkre, alegységekre, hogy tüzetes megfigyelésnek és analízisnek tudja alávetni. Ezt a munkát múltbeli sémáink és jövőbeli terveink alakítják, míg az Én-Te viszonyban a másik a maga totalitásában jelenik meg, és marad is meg egy közvetlen jelenben. A dialogikus kapcsolat is csak ebben a viszonyban jöhet létre – pontosabban az ilyen viszony már elővételezi az Én-Te kapcsolatot. Persze Buber nem gondolja, hogy minden I-It kapcsolat „hibás” lenne, és csak az Én-Te kapcsolat a jó; a kettő közötti viszony ennél összetettebb.

Cooper a Buber-féle I-It kapcsolatot az intrapszichés I-pozíció tárgyiasító (it-ifying), fragmentáló, általánosító, monologikus kapcsolatának felelteti meg. Az I-pozíciók közötti viszonyt pedig az Én-Te viszonyhoz hasonló aktív, egyenrangú viszonyulásként mutatja be. Példának ő is egy kliensét hozza, Mártát, akinek pánikrohamai voltak. Márta először egy felnőtt I-pozícióból beszélt ezekről a tapasztalatokról:

tehát az I-pozíciója elkülönült az „objektív”, tárgyiasított, magáról leválasztott pánik-tünetektől. A pszichoterápia során Márta elfogadta ezeket a pánikrohamokat, már nem *beszélt* róluk, hanem *viszonyulni* próbált hozzájuk, jelentést igyekezett számukra adni, majd továbblépve már azt vizsgálta, hogy ezek a múltbeli tapasztalatok mit jelentenek számára a jelenben, milyen viszonyulást tesznek lehetővé számára a világhoz való kapcsolatában: azaz fokozatosan egy I-I kapcsolat jelent meg. Cooper idézi a pszichiáter Von Weizsäckert, aki szerint a skizofrének egy csoportjánál a Te (Thou) hiányzik, így Én-Te kapcsolat sem alakulhat ki. A Te-nélküliség magányától szenvedő skizofrén hallucinációkkal próbálja ezt az állapotot megszüntetni.

Az előző gondolatmenetből már érezhető, miért gondolja Cooper a pszichológiai distressz állapotának azt, amikor nincs I-I kapcsolat, hanem csak I-Me. A Me-vel az I elnyomja, maga alá rendeli, árnyékba szorítja, elfojtja egyes I-pozícióit (így azok a centrális I számára Me-vé lesznek, tárgyiasulnak, jó esetben megfigyelt vagy éppen figyelmen kívül hagyott „tárgyakká” válnak). Leginkább a „megsebzett gyermek” szólama van kitéve ilyen tárgyiasító, a személytől megfosztottá váló szólamná vagy éppen, a kulturális tradíciók függvényében, démonná.

Mi történik akkor, ha ez az elnyomott Me válik dominánssá? Mivel korábban a domináns I nem tudott ezzel a selfrésszel dialogikus kapcsolatot kialakítani, ha ez kerül hatalomra, akkor nem lesz képes kapcsolatba lépni a korábban domináns I-résszel, és egy felfokozott élmény csapdájába esik. Ilyen volt Márta esetében a pánikroham jelentkezése, amikor a pánikroham során aktivizálódó félelmet és retteget megszólaltató énrészek nem tudtak Márta felnőtt I énrészeivel kommunikálni, így Márta belemerült a végeláthatatlan, kiútalan és magányos pánikrohamba.

Selfpluralisztikus elméletek és narratív pszichológia

■ Egy korábbi írásomban kábítószerfüggőségből felépülő személyek példáján keresztül szemléltettem a kábítószerező, esetenként prostituálódó, bulimiás énrészek I-pozícióvá válását és a dialógus megindulását ezek között az énrészek és a felépülő szerhasználó felnőtt I-pozíciói között.¹³ Pl. Sinkáné Sinka Rita *Kővirág. A drogpokol hétköznapijai* című könyvében érzékletesen láthatjuk, hogy a már a címben is megjelenő „kővirág” hogyan válik egy reflektált, dialógusba vonható énrésszé, egy I-pozícióvá, amellyel a felnőtt Rita I-pozíciója kapcsolatba léphet. Pontosabban az I-pozícióvá válás és a dialogikus viszony kialakulása voltaképpen ugyanannak a folyamatnak a színe és fonákja.

A továbbiakban azzal foglalkozom, hogy a selfpluralisztikus elméletek hogyan használhatók az élettörténeti narratívák értelmezésekor.

László János megállapítása szerint a narratív pszichológia „az elbeszélést egészes, természetes élményszerveződési módnak tekinti, amely egyszerre formálja az ember belső világát, és kapcsolja őt kultúrájához és társadalmához. A nyelvi struktúra [...] olyan lelkiállapotok és folyamatok kifejezője, amelyekben az emberek saját maguk és világuk jelentéseit megszervezik.”¹⁴ László szerint a narratív paradigma „nem csupán arra képes, hogy sajátos kognitív logikát kínáljon az intellektuális cselekvések, gondolatok és érzések számára, hanem arra is, hogy olyan új, eddig fogalmilag nem kezelt tapasztalatokat kezeljen, mint az érzések és képek vagy az idő és a perspektíva. Amikor történeteket olvasunk, nem pusztán a cselekvések idejét és helyét értjük meg, hanem el tudjuk képzelni a helyszínt és a főszereplőt is.”¹⁵ Végül László felhívja a figyelmet arra, hogy az elbeszélői narratív perspektíva hordozza azokat a tudatállapotokat, amelyek az elbeszélőt vagy az elbeszélés szereplőit jellemzik.

Mi történik akkor, ha az egyénnek nem vagy nem megfelelően alakulnak ki a „protonarratívái” (emocionális jelentéssel bíró mentális képek)? Vagy ha ezeket az én

nem tudja egy narratívává szervezni és azt megosztani, elbeszélni magának vagy valaki másnak? – teszik fel a kérdést Dimaggio és munkatársai.¹⁶ Mi van akkor, ha a korábban tárgyalt dialogikusság az énbén kialakulatlan? Ilyenkor az egyén nem tud jelentést adni belső érzéseinek, esetleg kifejezni sem tudja azokat, illetve nem tud közlekedni a társas helyzetekben. Hogyan lehet ezeket a narratívákat jellemezni? Dimaggio és munkatársai ezeket az általuk „elszegényedett”, „kiüresedett” (impoverished) narratíváknak nevezett elbeszéléseket igyekeztek jellemezni.

Ilyen narratívákban nem jelennek meg az érzelmek: az egyénnek nincs megfelelő hozzáférése az érzelmeihez, illetve azokat nem tudja nyelvi úton kifejezni. A narratívában szereplő elemek repetitívek, és a narratíva híján van a képi gazdagságnak. Dimaggio és munkatársai az idegtudományi kutatásokkal foglalkozó Damasióra hivatkozva a következőképpen magyarázzák az „elszegényedett” narratívákat. A történetek mentális képek és érzelmek egy csoportja mint mag köré szerveződnek. Ezek kiegészülve más érzelmekkel és gondolatokkal alakítják ki a narratívát, ami tehát egy hőlabdához hasonlóan újabb és újabb érzelmeket, mentális képeket stb. tud felvenni, és ezek eredményeképpen a narratíva fejlődik, részletgazdaggá válik. Ha ezeknek az érzelmi magoknak tulajdonítunk egy karaktert vagy egy szót, akkor az „elszegényedett” narratíváknál vagy nem alakul ki ilyen mag, vagy az nem tud más érzelmeket magához vonzani, és így „szegényes” marad (mint az alexitímiában: az érintett betegek nem képesek érzelmeik bemutatására). A másik út ezekhez a narratívákhoz a szociális narratívaszerveződés hiányosságaiában rejlik. Az egyén nem jut a környezete révén kulturális foratókönyvekhez, tapasztalatokhoz, történetekhez, történetsemákhoz. Vagy azért, mert környezete kulturálisan elszegényedett, vagy azért, mert olyan az egyén kapcsolati módja, hogy nem biztosítja számára az érzelmeken alapuló, gazdag társas kapcsolatokat. A dialogikusság tehát mind intraperszonálisan, mind interperszonálisan sérül.

Dimaggio és munkatársai szerint az ilyen narratívák ismerete a pszichoterápia számára azért fontos, mert az intervenció irányát is meghatározza. Az egyik esetben a testi állapotokhoz való hozzáférést kell elősegíteni, pl. ezeknek az állapotoknak a tudatos megnevezésével és történetté formálásával. A másik esetben pedig a kliens-terapeuta kapcsolat segítségével új információk, új foratókönyvek és új szövegek (a szó legtagabb értelmében) segítségével lehet emocionális és kognitív eszközöket biztosítani a kliensnek, amivel narratíváit gazdagíthatja, és a dialogikusságot elősegítheti.

Arthur W. Frank elsősorban a betegségnarratívák tanulmányozása felől közelíti meg a dialogikusság nélküli narratívákat.¹⁷ A káosz-narratívából hiányzik a narratív rend, a narratív kauzalitás, nincs múlt és jövő. Nincs nyoma fejlődésnek, gyógyulásnak, helyreállításnak. Aki káoszban van, még káosz-narratívát sem tud elmondani. Kell egy bizonyos távolság, a káoszból való kikerülés, hogy valaki – akinek súlyos szenvedésekben volt része – erre képes legyen. A káosz-narratíva túl van a beszéden, a beszéd egyfajta hiányát jelzi. Ez megmutatkozik abban, hogy a narratíva üres helyeket, „lyukakat” tartalmaz. Erős Ferenc holokauszt-túlélők beszámolóinak összegzésekor mutatott rá ezeknek a narratíváknak a sajátosságaira: a „nem tudásra”, a „foszlányos, töredékes emlékezetre”.¹⁸ A káosz-narratíva monadikus, azaz a dialogikusságnak az elemi formáját sem találjuk benne. A self disszociálódik a testtől; a fájdalom és a szenvedés tárgyiasul (it-ifying). A káosz nem oldható meg, vagy másképpen, nem oldható fel. Ezért is, és amiatt is, mert a káosz-narratíva szembemegy a „modernista” domináns szerepet játszó helyreállítási narratívával, a káosz-narratívát elbeszélő személyek kizáródnak a társadalomból, élményeik nem megoszthatók a többségi társadalommal. Traumás narratíváknál – pl. Judith Herman példánál – is látjuk ezt: „a trauma pillanataiban megélt rettegés, düh és gyűlölet tovább él a trauma dialektikájában”.¹⁹ Ugyanakkor Frank és Herman is felhívja a figyelmet a káosz-

illetve a traumanarratívák társadalmi szerepére. A traumafeldolgozás során a túlélő (vissza)integrálja magát a társadalomba: Herman kifejezésével ez „visszkapcsolódás másokhoz”. A traumafeldolgozás végső fázisát így jellemzi Herman: „A többi emberrel való sorsközösség révénbe ért túlélő megpihenhet munkájában.”²⁰

Az I-pozíciók „elhelyezkedése” a narratív terekben: az I-pozíciók testiesülése

■ Ha azt mondjuk, hogy az egyik I-pozíció fölébe kerekedik egy másiknak, máris a vertikális dimenziót használtuk, amely – Lakoff és Johnson konceptuális metaforaelmélete nyomán²¹ – a test elhelyezkedésének egyik térbeli leképeződése. A szenvedélybetegek korábban idézett felépülési-talpraállási narratíváiban is ebben a vertikális dimenzióban történik az elmozdulás. Ahogy maguk a kifejezések is ezt alátámasztják, mintegy talapzatát képezik az elméletnek.

A nyelv és a kogníció testiesülése (embodiment) azt jelenti, hogy az összes gondolati folyamatunkat felfoghatjuk testiesült tevékenységekként.²² Így kognícióink a fizikai környezetben elhelyezkedő emberi test perceptuális és interakcionális folyamataitól függenek. A legalapvetőbb testi tapasztalat az, hogy testünk egy konténer, amely a térben mozog. A test egy határokkal rendelkező entitás, amelynek felülete van. A tárgyak és a többi ember különböző távolságra lehet a testünktől; ez a távolság tevékenységünk céljától függ. Hogy ezeken az alapvető metaforikus kifejezéseken kívül vannak-e más, alapvetőnek tartható metaforáink, azon lehet vitatkozni, de úgy tűnik, az említettek az alapformák közé tartoznak, amik a testi sémáinkkal állnak szoros viszonyban.

Az „elszegényedett” és a káosz-narratíváknál is könnyen belátható, hogy részben a testi séma intakt volta, részben pedig az alapvető interakciós minta (pl. a közel-távol elhelyezkedő személyekkel folytatott interakció) szenved sérüléseket, amelyek miatt a „jól formált” narratíva ki sem alakul, vagy pl. a trauma vagy a betegség hatására felbomlik. A töredezett testi sémának és a szakadozott interakciónak az I-pozíciók sokasága felel meg, amelyek között nincs dialogikus viszony.

Az I-pozíciók testiesült jellege felveti annak lehetőségét, hogy a kifejezés szintjén az I-pozíciókat mint a konceptuális metaforák forrástartományát tekintsük. Ennek a testiesült forrástartománynak a fő jellemvonásait viszik át az adott személyek a metafora révén a közvetlenül nem elmondható élményeikre, személyes történéseikre (célstartomány). A droghasználók, a bántalmazottak, a „betegek” az I-pozíciókról tulajdonképpen metaforikusan beszélnek, felhasználva az I-pozíciókat, mivel közvetlenül az I-pozícióknak nincs „hangjuk” az elbeszél narratíva számára. Ezt azonban egyelőre csak feltevésként fogalmazhatjuk meg. A feltevés összekapcsolhatja a tudatfolyamban megjelenő selfeket a testiesült kogníciókkal, illetve az elbeszél – elbeszélhető – narratívákkal. Az összekapcsolás magyarázat lehet arra is, hogyan tudunk beszélni arról, amire nincsenek szavaink.

■ JEGYZETEK

1. William James: *The Principles of Psychology*. I. Henry Holt, New York, 1890.
2. Hubert J. M. Hermans: *The Dialogical Self: Toward a Theory of Personal and Cultural Positioning*. *Culture and Psychology* 2001. 7. 243–281; Uő: *The Construction of a Dialogical Self*. *Journal of Constructivist Psychology* 2003. 16. 89–103.
3. Mihail Bahtyin: *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Osiris Kiadó, Bp., 2001.
4. Uo. 40–41.
5. S. Horváth Géza: *Dosztojevszkij polifonikus regénye (Mihail Bahtyin: Dosztójevszkij poétikájának problémái)*. In: Kroó Katalin (szerk.): *Bevezetés a XIX. századi orosz irodalom történetébe*. I. Bölcsész Konzorcium, Bp., 2006. 541–564. 544.
6. Uo. 546.
7. Uo. 548.

8. Uo. 551.
 9. Uo.
 10. Uo. 562.
 11. Mick Cooper: „I-I” and „I-Me”: *Transposing Buber’s Interpersonal Attitudes to the Intrapersonal Plane*. *Journal of Constructivist Psychology* 2003. 16. 131–153.
 12. Martin Buber: *Én és Te*. Európa Kiadó, Bp., 1999.
 13. Rác József: „A függőségtől a szabadságig”. *Drogos önéletírások*. Budapesti Könyvszemle (BUKSZ) 2005. 17. 49–57; *Uő: Questions on the Interpretation of Drug Users’ Autobiographies in a Country in the “Early” Phase of Drug Use*. *Contemporary Drug Problems* 2006. 33. 99–122.
 14. László János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Új Mandátum Kiadó, Bp., 2005. 46.
 15. Uo. 98.
 16. Giancarlo Dimaggio – Gianpaolo Salvatore – Cristina Azzara – Dario Catania – Antonio Semerari – Hubert J. M. Hermans: *Dialogical Relationships in Impoverished Narratives: From Theory to Clinical Practice*. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice* 2003. 76. 385–409.
 17. Arthur W. Frank: *The Wounded Storyteller: Body, Illness, and Ethics*. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1995.
 18. Erős Ferenc: *Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitásstratégiák*. Janus – Osiris Kiadó, Bp., 2001.
 19. Judith Lewis Herman: *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Háttér Kiadó – NANE Egyesület, Bp., 2011. 69.
 20. Uo. 279.
 21. George Lakoff – Mark Johnson: *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, Chicago, 1980.
 22. Kövecses Zoltán: *Metaphor and Emotion*. Cambridge University Press, New York and Cambridge, 2000.

